

---

¶ Ludger Zeevaert. *Interskandinavische Kommunikation. Strategien zur Etablierung von Verständigung zwischen Skandinaviern im Diskurs*. Hamburg: Kovač 2004. [Diss. Universität Hamburg; Philologia – Sprachwissenschaftliche Forschungsergebnisse, Bd. 64]. 420 S. ISBN 3-8300-1425-2.

De overgrote meerderheid van de Scandinaviërs spreekt Deens, Noors of Zweeds. Meestal als moedertaal en soms als vreemde/tweede taal. In de laatste categorie vallen voornamelijk immigranten, maar ook een groot deel van de IJslanders en de Finnen spreekt een van de drie voornoemde talen. Bij contacten tussen sprekers van deze drie talen wordt, ondanks de steeds sterker wordende positie van het Engels, doorgaans in het gebruik van de eigen taal volhard, zeker als het gesprek een geïnstitutionaliseerd karakter heeft. In een gesprek tussen een Fin, een Zweed, een IJslander en een Deen spreken de eerste twee gewoonlijk Zweeds en de laatste twee Deens. Bij deze manier van communiceren, die in de literatuur *semicomunicatie* genoemd wordt, wordt ervan uitgegaan dat de talige afstand dusdanig klein en de daaruit resulterende overlappingen zo groot zijn dat een probleemloze communicatie goed mogelijk is.

Het hier besproken proefschrift geeft een uitvoerige, duidelijke en verhelderende kijk op het verloop van het semicomcommunicatieve proces. Aansluitend op bestaande theorieën met betrekking tot receptieve taalverwerking en de reeds voorhanden zijnde, vaak subjectieve of slechts op basis van kwantitatieve onderzoeksmethoden verzamelde kennis over het functioneren van de communicatie tussen sprekers van verschillende Scandinavische talen geeft Zeevaert een gedetailleerde, methodisch doorgaans objectieve en kwalitatieve beschrijving van de Scandinavische semicomcommunicatie. Voordat de schrijver op zijn eigen onderzoeksresultaten ingaat, geeft hij een uitvoerig en zeer degelijk (voor sommige lezers wellicht te uitvoerig en te degelijk) overzicht van

de bestaande literatuur over de taalcontacten binnen het huidige Scandinavië en de ideeën en ervaringen die over deze toch wel bijzondere vorm van communiceren bestaan. Dit deel van het proefschrift is niet altijd even helder en af en toe behoorlijk langdradig. Welke theoretische kijk Zeevaert precies op het fenomeen semicommunicatie heeft, wordt niet echt duidelijk. Toch is dat niet erg, want de rest van het proefschrift maakt het tekort aan de theoretische kant meer dan goed.

Zeevaert maakt duidelijk dat er in grote lijnen vier manieren zijn, waarop je naar de communicatie binnen Scandinavië kunt kijken. Elke methode heeft daarbij zijn voor- en nadelen. In eerste instantie zijn er de enquêtes waarin aan Scandinaviërs gevraagd wordt of ze de sprekers van hun *grannspråk* kunnen verstaan. De uitkomst van dergelijke enquêtes wordt onvermijdelijk beïnvloed door de subjectieve waarneming van de deelnemers. Bovendien zijn de verkregen inzichten niet bijzonder informatief. De vraag hoe het communicatieve proces tussen Scandinaviërs functioneert, wordt niet beantwoord. Een tweede onderzoeksmethode bestaat uit het maken van een contrastieve analyse van de betreffende talen en de hieruit voortvloeiende uitspraken over mogelijke problemen bij de communicatie. Het grote nadeel van deze methode is de afstand tot de dagelijkse praktijk. De derde geïmplementeerde methode bestaat uit het toetsen van de mate van verstaan, is experimenteel van aard en bedoeld om inzicht te verkrijgen in het precieze verloop van het taalverwerkingsproces. Ook deze methode staat redelijk ver van de praktijk, gezien het feit dat taalexperimenten niet in de natuurlijke communicatieve situatie uitgevoerd kunnen worden. De uitkomsten van dit type onderzoek neigen ertoe, gebaseerd op verstaanbaarheidscijfers van onder de 50%, semicommunicatie tot een problematisch geheel te verklaren.

Zeevaert kiest voor de vierde methode: gespreksanalyse. Om zo dicht mogelijk bij de realiteit te blijven, kiest hij daarbij bewust

voor het maken van opnames in natuurlijke gesprekssituaties, alhoewel daardoor bepaalde variabelen, zoals wie er deelneemt aan het gesprek en waarover het gesprek gaat, niet beïnvloedbaar zijn. Uiteindelijk baseert hij de analyse op zes gesprekken van elk iets minder dan een uur. De helft van de gesprekken bestaat uit discussiefora met een groot aantal deelnemers, de andere helft uit minder omvangrijke werkgroepen. Alle gesprekken zijn opgenomen bij congressen van het NUAS, een samenwerkingsverband van universitaire administraties in Scandinavië. De keuze voor een dergelijke organisatie is niet geheel vrij van problemen. Het officiële karakter van het geheel zorgt ervoor dat verstaanbaarheidsproblemen in verreweg de meeste gevallen niet worden aangesproken, meestal omdat het niet gebruikelijk is iemand te onderbreken, een enkele keer ook omdat de luisteraar koste wat kost de indruk wil vermijden dat hij/zij iets niet heeft verstaan. Juist dat is binnen de semicommunicatie vaak taboe! Beter doen alsof je het hebt verstaan, dan dat iedereen weet dat je iets niet hebt verstaan. Zeevaert geeft een paar mooie voorbeelden van deze zogenaamde *let it pass*-strategie.

Verder laat het proefschrift zien dat sprekers, anticiperend op mogelijke verstaanbaarheidsproblemen, niet vaak hun taalgebruik aanpassen. Veel organisaties (ook het NUAS) adviseren deelnemers aan interscandinavische gesprekken langzamer te spreken, duidelijk te articuleren, moeilijke woorden te vermijden en bij problemen niet te herhalen, maar het gezegde anders te formuleren. Een verklaring voor het feit dat zo weinig sprekers hun taalgebruik aanpassen, ligt volgens Zeevaert in de complexiteit van dergelijke aanpassingen. Iemand die zich wil aanpassen moet immers over kennis van minstens twee en eigenlijk alledrie de Scandinavische talen beschikken om überhaupt te kunnen weten, wat een luisteraar eventueel niet zou kunnen verstaan en hoe hij/zij zich (dus) zou moeten uitdrukken om het de luisteraar iets gemakkelijker te maken. Zeevaert laat zien dat aanpassende sprekers

inderdaad ook de meest ervaren sprekers zijn. Bovendien blijkt uit het onderzochte materiaal dat herhalen wel degelijk zin kan hebben. Vaak lieten luisteraars door het geven van een zogenaamd *back channel*-signaal weten dat ze een bepaald woord niet begrepen hadden. Na een simpele herhaling van het betreffende woord liep het gesprek vervolgens zonder problemen verder. Kennelijk was de mentale verwerkingscapaciteit door het niet-begrepen woord tijdelijk overbelast geraakt en ontstond door de herhaling genoeg ruimte om het gezegde juist te kunnen interpreteren.

Het proefschrift gaat overigens niet alleen kwalitatief te werk maar geeft ook een cijfermatige analyse van de gesprekken. En daar wordt het pas echt interessant. Zeevaart laat namelijk duidelijk zien dat het in een groot deel van de gesprekken vaak niet gaat om communicatie tussen Scandinaviërs uit verschillende landen. Vaak beantwoordt een Deen de vraag van een andere Deen en haakt een derde Deen daarop in, zonder dat de aanwezige Zweden of Noren aan het woord komen. Om niet te spreken van de deelnemers afkomstig uit Finland, IJsland of van de Färoer, die extra gehandicapt zijn door het feit dat ze niet hun moedertaal spreken en slecht kunnen inschatten, wanneer ze de *turn* kunnen overnemen. In één geval spreekt Zeevaart zelfs van een dubbele dialoog in plaats van een gesprek tussen twee Denen en twee Zweden.

Het zou echter niet juist zijn de interscandinavische communicatie op basis van een paar van deze minder gelukkige voorbeelden tot niet mogelijk of bijzonder probleemrijk te verklaren. De conclusie is een andere. De communicatie tussen verschillende Scandinaviërs op basis van het aloude semicommunicatieve principe is zeer succesvol. Er zijn wel problemen en misschien zijn er zelfs nog wel meer problemen die niet aan het licht komen, maar uiteindelijk heeft het gemiddelde semicommunicatieve gesprek veel weg van een 'normaal' gesprek tussen sprekers van dezelfde taal. En die paar moeilijke woorden (en een enkele keer zelfs een

bepaalde zinsconstructie) leer je – door mee te doen – vanzelf. Een geruststellende conclusie van een gedegen en interessant onderzoek.

Gerard Doetjes, Universität Hamburg

¶ *Alemannien und der Norden. Internationales Symposium vom 18.-20. Oktober 2001 in Zürich.* Herausgegeben von Hans Peter Naumann unter Mitwirkung von Franziska Lamer und Oliver Szokody [Ergänzungsbände zum RGA 42]. Berlin-New York: de Gruyter, 2004. Geb. X + 415 blz. 17 Afbeeldingen. (ISBN 3-11-017891-5). Euro 98,-

In 1952 publiceerde de Zwitserse germanist Friedrich Maurer het boek *Nordgermanen und Alemannen*, waarin hij op overeenkomsten tussen het Zuidduitse Alemannisch en de Scandinavische talen wees. Die these werd verder uitgewerkt door Eduard Kolb in *Alemannisch-nordgermanisches Wortgut* uit 1957. Meer dan vijftig jaar later was dit thema het onderwerp van een symposium in Zürich, waaraan geleerden uit verschillende landen deelnamen. De bijdragen aan deze bijeenkomst worden al of niet bewerkt en aangevuld in het hier te bespreken boek gepubliceerd. Het zwaartepunt van deze bundel ligt in het eerste gedeelte op het Alemannisch en op de eventuele relatie ervan met Scandinavië. In het tweede gedeelte vormen de runen het onderwerp en staat met name de vraag centraal, of de bloeiperiode van de runentraditie in het zuidwesten in de 2de helft van de 6de eeuw met de Scandinavische traditie te maken heeft en zo ja, hoe deze verbinding dan tot stand is gekomen.

De eerste zes bijdragen houden zich bezig met de ideeën van

Maurer en Kolb en dan vooral met de vraag, of die nauwe verbandingen tussen het zuidwesten van het Duitse taalgebied en Scandinavië inderdaad hebben bestaan. Volgens Elmar Seebold heeft Maurer zelf de hypothese van een direct verband tussen beide gebieden sterk afgezwakt. Het woordonderzoek van Kolb is van grote betekenis, maar Seebold stelt terecht de vraag, of de parallellen in de beide taalgebieden zo veelzeggend zijn als hij dacht. Beide hebben immers een gemeenschappelijke voorvader: het Oudgermaans. Het gaat hierbij om een belangrijke principiële discussie. Boeiend is dan de vergelijking met overeenkomsten tussen andere, zeker niet direct met elkaar verwante talen, zoals tussen Quechua en Fins, zoals Lewy (1929) dat heeft gedaan. Hij kwam op 60 parallellen, terwijl Kolb op zo'n drie dozijn komt (blz. 7). Welke betekenis dient men dan aan deze overeenkomsten te hechten? Ook Hans Frede Nielsen gaat uit van Maurers boek en behandelt dan de overeenkomsten. Hij stelt vast dat die op het gebied van de umlaut nogal twijfelachtig zijn; het al of niet voorkomen van *w*- voor *l* en *r* in de anlaut heeft nauwelijks betekenis enz. Hij spreekt dan ook zijn twijfels uit over het belang van Maurers parallellen (blz. 18). Ook uit de naamkundig georiënteerde bijdragen van Jürgen Udolph en Wolfgang Haubrichs blijkt geen specifiek Alemannisch-Scandinavische verbinding. Men krijgt eerder de indruk dat in veel gevallen sprake is van archaïsmen die zowel in het Alemannisch als in de Scandinavische talen bewaard zijn gebleven. In een aantal gevallen blijken ze ook in andere Germaanse talen zoals het Nederlands voor te komen, zoals bijv. *\*kevern*- 'molen'. De naam van de Alemannen staat centraal in een bijdrage van Ludwig Rübekel (blz. 114-41). Het gaat daarbij vooral om de vraag, wat met *Alamanni* oorspronkelijk werd aangeduid. Dit ook vanwege een recentelijk gevonden Latijnse inscriptie waarin de *Semnones* en de *Iuthingi* als een en hetzelfde volk worden genoemd en juist deze *Semnones* worden als voorlopers van de *Alamanni* gezien. In een uitvoerige discussie komt Rübekel

tot de conclusie dat de naam *Alamanni* “die Gesamtheit der an einer Mannus-Tradition beteiligten” (blz. 137) aanduidt, wat z.i. niet uitsluit dat tot deze groep mensen van verschillende herkomst behoorden. De ethnogenese van de Alemannen zou dan ten noorden van de Limes hebben plaatsgevonden en wel aan het begin van de 3de eeuw na Chr. (blz. 138-39). De archeoloog Frank Siegmund richt zich dan op de Alemannia uit archeologisch gezichtspunt en op de eventuele contacten met Scandinavië. Belangrijk is hierin vooral de vaststelling dat in de 6de eeuw met name invloeden vanuit Thüringen een rol spelen, waarbij ook invloeden uit nog noordelijker gebieden werden doorgegeven, men vergelijk daarbij de illustratieve kaarten en tabellen zoals die op blz. 164. Volgens Siegmund is er in de 6de eeuw sprake van een Thüringische en ook Scandinavische mode, in welk kader vermoedelijk ook de bracteaten en de runen in het zuiden “chic” geworden zijn (blz. 154).

Dat laatste aspect is van belang als men de artikelen uit het tweede gedeelte van dit boek bekijkt. Het is immers opvallend dat de continentale runentraditie duidelijk jonger is dan de Scandinavische die al in de 2de eeuw na Chr. begint. In het Alemannische gebied begint die pas in de 5de eeuw en beleven de runen een bloeiperiode in de 6de eeuw. Max Martin (*‘Kontinentalgermanische Runeninschriften und “alemannische Runenprovinz” aus archäologischer Sicht’*, blz. 165-212) neemt aan dat de zuidelijke runentraditie uit het nog niet door het christendom beïnvloede Noorden stamt (blz. 194), dat ze dus niet indigeeen is in het Zuiden. In feite treft men deze mening ook aan bij andere auteurs in deze bundel. Svante Fischer wijst in zijn artikel op duidelijke verschillen tussen de Scandinavische runentraditie en de Alemannische. Hij spreekt in dit verband van een “cultural loan” vanuit het Noorden (blz. 297). Katrin Lüthi biedt in haar stuk een overzichtelijke en duidelijke vergelijking tussen beide runentradities. M.i. neemt ze terecht aan dat de jongere Alemannische traditie

uiteindelijk teruggaat op een Scandinavische, al zijn de exacte omstandigheden voor de ontlening niet geheel duidelijk. Interessant is haar suggestie dat de bracteaten misschien de missing link hebben gevormd, vgl. vn. 16 op blz. 322. Zeer leerzaam is in dit verband de tabel op blz. 321, waarin de objecten met runen ingedeeld en opgesomd worden. Daarbij wordt duidelijk dat in het zuiden 64,2% van de inscripties voorkomt op sieraden. Ook stammen de zuidelijke inscripties zonder uitzondering uit graven, waarbij overigens terecht wordt opgemerkt, dat men in het zuiden hoofdzakelijk grafvelden heeft opgegraven, zodat dit beeld misschien wat misleidend is. Ook Wilhelm Heizmann komt bij zijn vergelijking van de kleine bracteaten uit Hüfingen en de gouden bracteaten uit Scandinavië tot de conclusie dat er een verband moet bestaan. Het is immers te opvallend dat de beide inscripties **alu** en **ota** uit Hüfingen alleen duidelijke parallellen op Scandinavische bracteaten hebben. Plausibel lijkt ook zijn suggestie dat het voorkomen van zogenaamde “formulewoorden” op de bracteaten voor een deel op klassieke voorbeelden teruggaat (blz. 376). In dit verband is ook de datering van de bracteaten uit het graf in Hüfingen van belang: 2de helft van de 6de eeuw. Dat is precies de periode waarvan ook Siegmund (zie boven) al een Thüringisch-Scandinavische invloed ziet. Ook in Lüthi’s tabel springt juist die periode eruit. De andere bijdragen in dit gedeelte van de bundel behandelen die nieuwe runeninscriptie van Bad Krozingen: **boba leub agirike** en de consequenties daarvan voor de interpretatie van het enkele keren voorkomende woord **leub/liub** met de verschillen ten opzichte van de Scandinavische traditie, de interpretatie van de inscriptie van Pforzen (Robert Nedoma) en het *Abecedarium Nordmannicum* in het handschrift 878 te Sankt Gallen (Thomas Birkmann).

Het boeiende van een boek als dit is dat het een voorbeeld is voor interdisciplinaire samenwerking, waarbij een thema vanuit verschillende gezichtspunten wordt belicht en waarbij men dan



kan vaststellen, dat er een beeld van een periode ontstaat, dat door verschillende wetenschappen wordt ondersteund. Het is m.i. duidelijk dat de noordelijke invloeden in de 6de eeuw een cruciale rol hebben gespeeld bij de runentraditie in het Alemannische gebied. Al betekent dat geenszins, dat er directe verbindingen met Scandinavië waren. Eerder dient men aan een 'mode' te denken die van buur tot buur werd doorgegeven. In dat opzicht is er zeker een relatie tussen "Alemannien und de[m] Norden".

*Arend Quak*, Universiteit van Amsterdam

¶ Hans Edvard Nørregård-Nielsen. *Jeg saae det Land. H.C. Andersens rejseskitser fra Italien*. København: Gyldendal 1990. 248 s. ISBN 87-01-18790-2. / 2. udg., i Gyldendals Bogklub, 1990. / 3. udg, 1992. 256 s. / 4. udg., 2004. 283 s.

Da H.C. Andersen sidst i april 1834 passerede Brenner-passet på vej hjem fra sin store italienske dannelsesrejse, kastede han i bogstavelig og overført forstand blikket bagud og gjorde status over sit møde med "Farvernes og Formernes skønne Land": "Der blev mit Hjerte Barn, men Tanken Mand, / Der lærte jeg Natur og Kunst at kjende." Digtet indledes, næsten som et svar på Goethes berømte spørgsmål "Kennst du das Land, wo die Zitronen blühn", med ordene "Jeg saae det Land", – som også er titlen på kunsthistorikeren Hans Edvard Nørregård-Nielsens smukke bog om H.C. Andersens rejseskitser fra Italien netop under dette første besøg.

I Italien er alt "Maleri ved Maleri", står der i digtet. Det er denne oplevelse og dens eftervirkninger, som bogen kompetent og massivt skildrer. Rejseskitserne er de fordringsløse penneteg-

ninger, som H.C. Andersen gerne udarbejdede over blyantsrids gjort på stedet, – mange af dem er i bogen gengivet så godt, som det er teknisk muligt, og tillige kommenteret som kunstneriske udtryk i deres egen ret. Men fremstillingen går videre. Også “dagbogsversionerne” af de samme indtryk og oplevelser inddrages og sammenholdes med brevenes rapportering om rejsen til de hjemmeblevne, ikke mindst Edvard Collin, som havde afslået at være dus med digteren, men som dog havde taget ret så inderligt afsked med ham, og Henriette Wulff, den vanføre, men åndeligt ranke “Søster”, som selv malede, og som havde været i Dresden før Andersen og kom til Rom efter ham. Og videre endnu til den kunstneriske udmøntning af indtrykkene og oplevelserne i den store roman *Improvisatoren*, som netop blev påbegyndt i Rom, og hvori han gjorde sig selv til romer (som han skrev til den moderlige veninde Signe Læssøe).

Derimod holder Nørregård-Nielsen sig med vilje næsten helt fri af bakspejlsserveringen i *Mit Livs Eventyr* af den italienske rejse. Hvad der interesserer ham, er digterens tilblivelse under indtryk af italiensk natur, kunst og folkeliv (og understøttet af danske billedkunstnere i Rom), ikke den 50-årige verdensberømtheds indskrivning af rejsen i den myte, som han beflittede sig på at cementere.

Bogen skrider kronologisk frem. Det første kapitel skildrer “Opbruddet fra Danmark” og springer let hen over det arbejdssomme ophold i Paris, men standser op ved de uger, som H.C. Andersen tilbragte i Jurabjergene, hos Jürgensen-familien i den svejtsiske urmagerby Le Locle. Herfra skikkede han skuespillet *Agnete og Havmanden* hjem til Edvard Collin, og her begik han sine første tegninger. Eller rettere: han genoptog en vane, som han havde udviklet allerede under rejsen i 1831 til Harzen og Dresden.

Den drøje nedtur til Rom skildres i det følgende kapitel, med særlig dvælen ved besøget i Firenze, hvorfra såvel Edvard Collin som Henriette Wulff informeredes om, at “Alt er Malerie!” Hermed tænkte H.C. Andersen ikke på kunstkattene, som han qua

kongelig stipendiat opsøgte, – og som var på nippet til at slå ham med mismod: så fantastisk meget, og hvad formår man dog deroverfor? I Uffizierne anstillede han en sammenligning mellem den medicæiske Venus' himmelske skønhed og de tizianske kvinders mere jordiske ynder, – “jo, jo, Gjengangeren har ret: Formen er vigtig!” Hentydningen er til den kritik, som kollegaen Henrik Hertz i 1830 havde udsat H.C. Andersen for i sine *Gjenganger-Breve*. I dette værk rider Hellig Andersen “berust af Phantasien Ø” på en bovlam Slagelse'sk Pegasus, aldeles ubekymret om grammatikken. Skæbnen havde maget det således, at det i 1833 var Hertz, som fik hovedsummen af det kongelige stipendium, mens Andersen måtte nøjes med mindre, – samt at Hertz så dukkede op i Rom kort tid efter, at Andersen havde etableret sig i det dansk-italienske kunstnermiljø omkring Bertel Thorvaldsen. Den berømte billedhugger var Andersens første mål efter ankomsten til Rom – og blev ham en kilde til megen tiltrængt opmuntring i, hvad Nørregård-Nielsen kalder hans mismods vinter. Problemet var hjemmefrontens knusende dom over *Agnete og Havmanden*. Hvad Edvard Collin (som havde overtaget sekretærposten i Fonden ad usus publicos efter sin allestedsnærværende far) ventede sig af Andersens italienske rejse, var en forandring. Men *Agnete*-dramaet, som Andersen fra Le Locle bad ham tage sig faderligt af, mindede ham kun alt for meget om den gamle Andersen, en løbsk skrivekugle i forhold til det københavnske dannelseselitære miljø. Ikke blot kasserede Edvard stykket, også faderen ytrede mishag, – ja, indhentede bedømmelser fra Christian Molbech, der nedlagde Agnete med forhammer, og fra Johan Ludvig Heiberg, der gjorde ligeså, men med fleuret. Selv Signe Læssøe tog forbehold. Indvendingerne var entydige nok. Andersen havde skrevet stykket med sine følelser, uden al objektivitet og ubekymret om formen. Han havde forelsket sig i Agnete og selv efter Edwards kritiske bemærkninger til første del troet på, at hun ville komme til at stå “som et smukt Overgangs-Punkt til min nye Digter-

Virken”.

Hertz, som kunstnerkredsen i begyndelsen ikke brød sig meget om, mobiliserede en passende finfølelse over for den af selvmordstanker besatte H.C. Andersen, men pudsigt nok var det ingen anden end Heiberg, der leverede det til den nye digtervirken fornødne stikord. Han havde kaldt digteren en lyrisk improvisator, – og det udtryk blev, midt i mismodet, grebet i flugten og sat som titel over den novelle, som snart skulle vise sig at blive en roman: *Improvisatoren*. Det var ikke Hertz’ æstetiske teoretiseren i digtet “Naturen og Kunsten” (af Nørregård-Nielsen karakteriseret som “en bedrift, som nu glemt afdækker den danske guldalders vigtigste problemstilling”), som H.C. Andersen tog ved lære af, snarere billedkunstnernes manér med på basis af deres studier efter naturen at føje enkeltheder sammen til store kunstneriske helheder. Netop iagttagelserne af det folkelige liv, der nutidigt nærværende udfoldede sig mellem de klassiske bygningsværker og monumenter og i den farverige og lysmættede italienske natur, blev hans råstof til den skildring af en kunstnerskæbne under dannelse, som *Improvisatoren* jo er.

Det meste af råstoffet skulle dog endnu samles. H.C. Andersen var fortsat på vej ud, nemlig “Mod Napoli”, som det næstfølgende kapitel hedder. Det blev til mange tegninger (“Jeg er blevet en heel Tegner”, skrev han til Edvard Collin), og da han siden i *Improvisatoren* lod maleren Federigo gøre den samme tur, så han ret kunne skildre den med malerøjne, stemtes sproget op i et højt leje: “Danmark er en blomstrende Have... Men hvad er jordisk Skjønhed mod den himmelske? Italien er Phantasiens, Skjønhedens Land...”.

Ved ankomsten til Napoli var Vesuv i udbrud. Kendsgerningen kom til at præge H.C. Andersens ophold i byen og færden i omegnen, også som et ydre tegn for det indre, at blodet og lidenskaberne bevægede sig vældigt i ham. Napoli blev i eminent forstand vendepunktet, således som det da også signaleres af kapitel-

overskriften. Og fristelserne lykkedes det ham at modstå: “uskuldig kom jeg dog ud fra Neapel, dette Vendepunktet paa min Reise”, som han noterede i dagbogen ved afrejsen. Et højde- og vendepunkt var det også i medfør af de mange intense oplevelser under udflugter i omegnen, – de kun delvis fremgravede byer Herculaneum og Pompeji, tempelruinerne ved Pæstum, Salerno, Sorrento, Amalfi og Capri med Den blå Grotte, som betog ham voldsomt med sine farver, og som han i *Improvisatoren* lod Antonio opdage!

I begyndelsen af april gik det nordpå, mod hjemmet og gråligheden og andegårdssladderen, – og det var ikke hjemve, der drev ham. Endnu havde Italien dog oplevelser til ham. I Bologna f.eks. tegnede han de skæve tårne og fandt dem ekstra interessante, fordi også Dante havde skuet dem, – Nørregård-Nielsen kommenterer: sligt “lader sig kun sammenligne med den andagt en vestjysk indremissionær må føle under sin første bestigning af Oliebjerget ved Jerusalem”. Venedig, som han ellers havde set frem til, skuffede til gengæld, – en sumpby, som tilmed havde et modbydeligt skorpionstik i baghånden til Andersen. I Verona beså han amfiteatret, – “den sidste Rest jeg seer af romersk Storhed” (samt Palazzo Capuletti, efter traditionen rammen om Romeo og Julies kærlighedshistorie, nu bolig for en hyrekusk!). Herfra gik turen stik nord til Brenner, og der slipper Nørregård-Nielsen den italiensrejsende digter.

I disse kapitler er det langthen H.C. Andersen, der kommer til orde; kunsthistorikeren bidrager med selve arrangementet og den tekst, der sammenknytter tegningerne og de fyldige citater fra dagbøger, breve og roman. I en efterskrift bliver det anderledes, mere “afhandlingsbetonet”. Der etableres en billedkunstnerisk forståelsesramme. C.W. Eckersberg var her skoledanneren, – hans romerske prospekter, malet bl.a. under indtryk af et par billeder af Claude Lorrain, som også fascinerede H.C. Andersen (og siden J.Th. Lundbye), viste hans elever vej og nærrede deres drømme

om Italien. Det var Henriette Wulff, der knyttede forbindelsen mellem digteren og Eckersberg-eleverne, men han var forberedt gennem sit kendskab til Walter Scott, hvis romaner netop var meget "maleriske". Også Blicher havde modtaget stærke indtryk af Scott. Mens Andersen i 1830 besøgte den jyske hede, lod Henriette Wulff sig i Dresden undervise af den der bosatte, i København uddannede nordmand J.C. Dahl. Året efter var det Andersens tur til at komme sydpå. Resultatet blev *Skyggebilleder af en Reise til Harzen, det sachsiske Schweitz etc. etc., i Sommeren 1831*, og i den bog (som i dagbogsoptegnelserne fra rejsen) ser man ham allerede forsøgsvis skildre naturen med malerblik. Han skrev tilmed et digt, "Studie efter Naturen", som Per Højholt har kommenteret under overskriften "Hr. Nederländer Andersen". Men det var dog først under Italiens sol, at digteren gjorde sig fri af den traditionelle, af hans tur gennem dannelsesmaskineriet befordrede oplevelsesmåde. "Her er uhyre megen Frihed", skrev han til Christian Voigt fra Rom.

Der er ikke mange trykfejl i den indbydende og fascinerende bog. En af dem finder man i dens sidste sætning, efter nogle bemærkninger om kildematerialet: "Det hele begynder og ender dog med H.C. Andersens selv." Det overflødige "s" udmærker sig imidlertid ved at være sjældent meningsfuldt: netop om digterens "selv" – og om hans "kommen til sig selv" – drejer bogen sig.

Fejlen har fået lov at blive stående i den netop udkomne fjerde udgave. En ny udgave er der vitterligt tale om i forhold til den såkaldte 3. udgave fra 1992. Teksten er ganske vist uændret, men formatet er skiftet fra "høj" til "bred", og satsen og tilrettelæggelsen er ændret, i alt væsentligt til det bedre. Det første kapitel, i den oprindelige udgave fra 1990 kaldet "Oppe i Jurabjergene", kom allerede i 1992-udgaven til at hedde "Opbruddet fra Danmark", – i forbindelse med, at der dengang blev indføjet otte sider, som så at sige giver forhistorien, mens 1990-udgaven startede med situationen, som den tegnede sig i 1832, lige før dannelses-

rejsen tog sin begyndelse. Der blev også tilføjet et nyt kapitel, "Gensyn med Italien", – men omfanget begrænsede sig til 12 linjer, som tilmed inkluderede to fejl (de "velmenende formaninger" skulle nok være "velmente"; og *En digters Bazar* pyntede heller ikke). Konklusionen: det blev aldrig det samme som første gang "med ham og Rom". Hvordan det så blev, må man læse i Paul V. Rubows *H.C. Andersen i Rom*, hvis andenudgave (1979) har indledning af Kjeld Heltoft om eventyrdigterens billedkunst.

Forordet oplyser nu, præcist som i 1990, at forfatteren har "afsporet" sit "igangværende arbejde om guldaldermaleren Christen Købke" for at skrive om H.C. Andersens italienske tegninger. Det er en temmelig uinteressant oplysning, idet storværket om Købke jo forlængst er bragt til torvs.

Et sted i første kapitel bemærkes, også præcist som i 1990, at Andersens tegninger ikke er større, "end man kan se dem i denne bog". Men det er et problem, at f.eks. tegninger i udsagnets nærhed har skiftet bredde fra 11,5 til 8 cm og fra 8,5 til 13 cm. Andetsteds har f.eks. en tegning af Villa Borghese skiftet bredde fra 13 til 7 cm og en tegning af Michelangelos hus fra 10 til 7 cm. Men hertil kommer, at tegningerne i 1990-udgaven fremtrådte med gullig bundfarve, hvilket i 2004-udgaven er ændret markant i retning af det rødtonede.<sup>1</sup>

I et par tilfælde, hvor Andersens påskrift findes på det papir, som tegningerne er monteret på, gengives nu ikke blot selve tegningen, men også "omgivelsen" (s. 130 og 174). I to tilfælde har der fundet spejlvending af tegninger sted. På tegningen s. 123 af "Madam Lætitias Gaard" er det Andersens påskrift, der afslører udåden. På tegningen s. 102 af opgangen til S. Pietro in Vinculo er den påskrift forsvundet, som faktisk lod sig se i 1990-udgaven.

---

<sup>1</sup> Brede udvalg af de italienske tegninger er også fremkommet andetsteds: H.C. Andersen, *Improvisatoren. Med Digterens egne Tegninger*, 1945, 362 s.; Kjeld Heltoft, *H.C. Andersens Billedkunst*, 1969, 144 s.; Mette Thelle (red.), *H.C. Andersen som billedkunstner*, 1996, 119 s.

En enkelt tegning, "Sumpene mellem Terracina og Mola di Gaeta", er simpelthen forsvundet. I 1990-udgaven fandt man den ude af kontekst s. 242. Den burde have været anbragt i nærheden af 2004-udgavens s. 140. En anden malplaceret tegning (1990 s. 241) er nu bragt på plads (2004 s. 185). Der er også enkelte tilfælde af sjuks i de trykte billedtekster. Spækhøkerbutikken i Rom s. 89 har importeret to fejl, og s. 217 inkluderer den trykte tekst oplysninger, som ikke fremgår af H.C. Andersens egenhændige påtegning.

På positivsiden kan anføres, at 1990-udgavens klummetitler ikke er gentaget i 2004-udgaven. Ofte var der tale om en kortformulering fra sidens tekst, som "Så uendelig blå" (1990 s. 111), men i visse tilfælde var de konstruerede, som "Blåt i blåt" (s. 50).

Man forstår så udmærket, at forlag og forfatter har ønsket at markere den tilstundende fødselsdag med en genudgivelse af *Jeg saa det Land*, men udgavens forhold til den oprindelige fra 1990 kunne gerne have været pointeret klarere, end sket er. Layoutmæssigt er der vundet adskilligt, bl.a. fordi hvert tekstafsnit nu begynder med indrykning. Men rødtoningen af tegningerne er efter min bedste overbevisning en urimelighed, og spejlvendingerne – så få de er – er rentaf utilgivelige. I øvrigt kan det nævnes, at bogen forlængst er gjort tilgængelig også i italiensk og engelsk oversættelse (hhv. 1991 og 1992).<sup>2</sup>

*Aage Jørgensen, Mårslet*

---

<sup>2</sup> Hans Edvard Nørregaard-Nielsen har gjort H.C. Andersen rejsen efter i Jacob Jørgensens film *Jeg så det land*, TV-udsendt 27.2.2005. Han har også i forbindelse med 200-års jubilæet tilrettelagt en udstilling, *Her i Italien...H.C. Andersen og guldaldermalerne*, 12.2.-16.6.2005 på Statens Museum for Kunst. Hertil knytter sig en bogudgivelse med samme titel, Gyldendal 2005. Jf. også *Jeg er i Italien! H.C. Andersen på rejse 1833-34*, Thorvaldsens Museum/H.C. Andersens Hus 1990 (udstillingskatalog).



---

¶ Ove Korsgaard, *Kampen om folket. Et dannelseperspektiv på dansk historie gennem 500 år*. København: Gyldendal 2004. Pp. 669. Ill. ISBN 87-02-01719-9. [Met Engelse samenvatting]

In 2004 verscheen van de hand van Ove Korsgaard het bijna zeshonderd pagina's tellende laatste deel van zijn trilogie. Nu heeft Scandinavië een naam op het gebied van lijvige, meerdelige werken. Maar het boek van Korsgaard is van een andere orde. Dat blijkt alleen al uit de onderwerpen. In 1982 verscheen *Kampen om kroppen* over de geschiedenis van de sport in Denemarken in de negentiende en twintigste eeuw. In 1997 volgde *Kampen om lysen* waarin het volwassenonderwijs in de afgelopen vijfhonderd jaar bestudeerd werd. *Kampen om folket* tenslotte, behandelt vanuit een pedagogisch perspectief de ontwikkeling in het denken over het volk sinds de reformatie.

Op het eerste oog lijkt Korsgaard met dit werk, waarop hij in 2004 promoveerde, aansluiting gezocht te hebben bij de beoefening van de begripsgeschiedenis. Dit betreft de bestudering van veranderingen die door de tijd heen plaatsvinden in de betekenis van woorden. Maar waar de begripsgeschiedenis zich vaak richt op een cultuurhistorische inkadering gaat de auteur in *Kampen om folket* verder. Een belangrijke indicatie is reeds de titel van het werk. Hieruit blijkt dat het onderzoek zich niet beperkt tot een bestudering van de ontwikkeling van het begrip volk (folket). Korsgaard analyseert de genealogie van zijn onderwerp eveneens vanuit de opvatting dat zowel individuen als samenlevingsstructuren, in onderlinge wisselwerking, hierop invloed uitoefenen. Verschillende processen dragen bij aan de vorming van het volk en degene die hier de macht over heeft, heeft de macht over het volk. De strijd om het volk, zoals de volledige titel van het werk luidt, is daarmee een door Foucault geïnspireerde studie. Korsgaard stelt daarbij het pedagogische perspectief centraal: zij vormen het individu en geven de samenleving vorm.

Het spreekt vanzelf dat vanuit dit pedagogische perspectief een belangrijke rol toegekend wordt aan de staat. Deze heeft immers altijd een belangrijk aandeel gehad in de opvoeding van de bevolking. Het is dan ook niet vreemd dat Korsgaard voor zijn boek een periodisering hanteert die gebaseerd is op de opeenvolgende staatsvormen die in Denemarken domineerden. Hij onderscheidt de christelijke staat (1536-1776), de overgang van de christelijke staat naar de natiestaat (1776-1864), de democratische natiestaat (1848-1972) en, tot slot, de overgang van de natiestaat naar een federatie van natiestaten (1972-). Overigens is er sprake van enige overlap en zijn de scheidslijnen tussen de delen niet zo absoluut als de periodisering doet geloven. De vierdeling is evenmin vanzelfsprekend. Een driedeling in vorstenstaat, natiestaat en welvaartsstaat wordt ook wel gehanteerd. Maar in het licht van de strijd om het volk is deze indeling functioneel.

In het eerste deel van zijn studie gaat Korsgaard terug naar de christelijke staten die vanaf het midden van het tweede millennium ontstonden. De belangrijkste ideoloog en pedagoog van de christelijke staat was de hervormer Maarten Luther. Met zijn twee-regimentenleer baande hij ten koste van de autoriteit van de paus en de keizer de weg voor de soevereine vorstenstaten met het monopolie op geweld. In het wereldlijke regiment vielen kerk en staat volledig samen, aldus de reformator. De zeggenschap over de kerk en de gelovigen werd toebedeeld aan de vorst. Ook in Denemarken droegen Luthers ideeën bij aan de vestiging van een nieuw staatssysteem. In enkele hoofdstukken schetst Korsgaard helder en onderhoudend hoe Denemarken uitgroeide tot een centralistisch bestuurde staat. Het startpunt ligt in het jaar 1536, toen koning Christiaan III er in slaagde om de macht over het Deense rijk te verwerven. Hij confisceerde alle kerkelijke goederen, eigende zich de wereldlijke macht over de kerk toe en bepaalde kort daarop dat deze naar Luthers ideeën gestalte zou krijgen. De koning werd Gods stadhouder op aarde die zich verbon-

den had aan de plicht de ware (lutherse) leer te verspreiden en te handhaven onder alle inwoners van zijn rijk. In de daaropvolgende eeuwen werd een machtige overheid opgebouwd die de regie voerde over de vorming van 's konings onderdanen. Als onderdeel van het staatsapparaat kreeg de kerk en haar predikanten een centrale rol toebedeeld bij de disciplinering van het volk.

Het begrip volk zoals dat tot ver in de achttiende eeuw gehanteerd werd, moet begrepen worden als een sociale categorie. Onder 'het volk' werden namelijk degenen begrepen waar over geheerst werd. In de staat waren dit de onderdanen van de vorst, in het huishouden de inwonenden waar de huisvader over heerste. In beide gevallen werd er van volk gesproken. Het huishouden, bestaande uit de huisvader, zijn gezin en degenen die in zijn dienst werkten, vormde de kleinste eenheid van de samenleving. Gelijktijdig vormde deze samenlevingsvorm het symbool voor de wijze waarop de staat bestuurd werd; de vorst als hoofd van het huishouden. Dit doet vermoeden dat de frequentie waarmee het woord volk *an sich* gebruikt werd in de vroegmoderne tijd vloeit voort uit de dweepzucht met 'het volk' die de late achttiende eeuw en de negentiende eeuw kenmerkt.

Uit het tweede deel blijkt dat deze toename gepaard ging met een fundamentele verandering. Korsgaard laat de bekende grootheden, waaronder Rousseau en Herder, de revue passeren ter illustratie van de betekenisverschuiving die het begrip volk onderging. De auteur maakt daarbij het wezenlijke en handzame onderscheid tussen de bepaling van het volk als *ethnos* en als *demos*. *Ethnos* staat voor de culturele betekenis die Duitse filosofen als Herder gaven aan het begrip volk, *demos* voor de politieke invulling die onder meer Rousseau voorstond. In beide gevallen werd het volk – ook wel natie genoemd – niet meer begrepen als onderdaan, maar als een heelheid die beschouwd werd als het fundament van de samenleving. De christelijke voorstelling van de absolute monarch verloor aan kracht ten gunste van de opvatting

dat de macht van de staat gelegen was in het volk. Het volk was een soevereiniteitscategorie geworden.

Een belangrijk, formeel moment voor deze ontwikkelingen op staatsrechterlijk niveau in Denemarken vormde het jaar 1776 waarin bij wet vastgelegd werd dat overheidsfuncties uitsluitend bekleed mochten worden door burgers die binnen de grenzen van de staat geboren waren, of hieraan gelijkgesteld waren (*Forordning om Indføds-Retten*). De invoering van het staatsburgerschap – zoals Korsgaard de wet uitlegt – betekende dat de inwoners van de staat voor het eerst niet uitsluitend als onderdanen van de absolute monarch gezien werd. Voor de regering maakte de wet van 1776 onderdeel uit van een bewust streven om de bewoners van gebieden als Denemarken, Noorwegen en de hertogdommen Sleeswijk en Holstein te verenigen. De nadruk op het gelijke burgerschap moest het volk haar onderlinge verschillen terzijde doen schuiven. Een beleid van nationale opvoeding werd ingezet om dit politieke begrip van het volk (*demos*) te verspreiden. Met dit doel voor ogen werd een nationaal onderwijssysteem opgebouwd dat losgekoppeld werd van de kerk.

Mede onder invloed van het Duitse romantische gedachtegoed kreeg het begrip volk in de loop van de negentiende eeuw steeds vaker een etnische invulling. Op grond van criteria als taal en geschiedenis werden scheidslijnen aangebracht tussen bevolkingsgroepen binnen de Deense staat. Ook in het koninkrijk zelf stond de invulling van het begrip volk ter discussie. Korsgaard verbindt dit debat op heldere wijze met de strijd om de politieke macht, en in het bijzonder met de pogingen om invloed op het onderwijswezen te verwerven. Het nationale vraagstuk leidde er uiteindelijk toe dat de hertogdommen Sleeswijk en Holstein in 1864 losgemaakt werden van het koninkrijk Denemarken dat zo tot een homogene natiestaat kon uitgroeien.

Het derde deel bestrijkt de periode van de democratische natiestaat tussen 1848 en 1972. Korsgaard heeft voor een indeling

gekozen in drie periodes, afhankelijk van welke politieke partijen aan de macht waren. Daarbij toont hij welke opvattingen over het Deense volk domineerden in de staat geregeerd door bourgeoisie en grootgrondbezitter (1848-1901); boeren (1901-1929); en arbeiders (1929-1972). Korsgaard slaagt er bovendien in om deze ideeën overtuigend te verbinden met de hervormingen die op educatief vlak doorgevoerd werden. Tegelijkertijd wordt verduidelijkt aan de hand van uitgebreide analyses van het werk van de protagonisten van verscheidene stromingen in het publieke debat dat er voortdurend een strijd gaande was tussen een politieke (*demos*), sociale (*pléthos*) en culturele (*ethnos*) invulling van het begrip volk.

Daar waar de overige delen beginnen met een begripshistorische inleiding, gevolgd door een duidelijk onderscheid tussen ideegeschiedenis en politieke geschiedenis – in de brede zin van het woord – wordt dit derde deel bepaald door de aangebrachte periodisering. Dit gaat ten koste van de structuur waardoor het een enkele keer bemoeilijkt wordt om de grotere lijn van het betoog vast te houden. Dit wordt echter gecompenseerd door de kennis die Korsgaard etaleert van deze periode. Illustratief hiervoor zijn de analyses van zowel de richtingenstrijd binnen het volkshogeschoolwezen, als van de verschillen en overeenkomsten tussen de standpunten van Georg Brandes, Jakob Knudsen en Frederik Borgbjerg.

Het laatste deel draagt de titel de transformatie van natiestaat in een federatie van natiestaten. Korsgaard laat de periode beginnen op 2 oktober 1972. Deze nauwkeurige tijdsbepaling is mogelijk omdat het Deense volk op deze dag een deel van haar autonomie overdroeg aan de Europese Gemeenschap. Sindsdien is in Denemarken een permanente discussie gaande geweest over de relatie tussen het Deense koninkrijk en de Europese Gemeenschap/Unie die steeds culmineert rond de referenda. De auteur meent dat de parlementsverkiezingen aan ideologische lading verloren hebben, terwijl de referenda gepolitiseerd zijn. Het ge-

volg is dat de politieke tegenstellingen tussen links en rechts verdwenen zijn ten gunste van een nieuwe dichotomie: voor- en tegenstanders van de EU.

Het uitgangspunt voor dit laatste deel vormt de opvatting dat begrippen als volk, democratie en natiestaat door de toetreding tot de Europese gemeenschap onder druk zijn komen te staan. Illustratief hiervoor is het historische werk van de hand van Søren Mørch uit 1996 dat verwees naar het einde van de natiestaat met de titel *De laatste geschiedenis van Denemarken (Den sidste Danmarkshistorie)*. Maar ook voorstanders van een krachtige nationale identiteit figureren in de scherpe analyse die Korsgaard maakt van de Deense samenleving in de laatste decennia. Het is dan ook niet vreemd dat de discussie over de onderwijspolitiek niet verstomd is in de afgelopen drie decennia. Hierbinnen past eveneens het publieke debat in 2004-5 over de culturele canons, aangezwengeld door minister van onderwijs Ulla Tørnæs en minister van cultuur Brian Mikkelsen. De auteur zelf argumenteert voor een herziening van het begrip 'volk' opdat de Europese gemeenschap onderdeel uit kan gaan maken van de Deense voorstelling. Hij stelt voor het Deense volk niet uitsluitend te beschouwen als *ethnos*, maar ook als *demos*. Een afscheid van het volksbegrip acht hij niet noodzakelijk. Met dit slotpleidooi neemt Korsgaard duidelijk stelling in de strijd.

*Kampen om folket* is een gedegen en interessante studie die getuigt van een diepgaande kennis van de Deense geschiedenis in een internationaal perspectief. Maar soms presenteert Korsgaard zoveel kennis dat de rode lijn van het betoog naar de achtergrond verschuift. Met zijn stijl weet hij de lezer echter voortdurend te boeien en als ervaren pedagoog slaagt hij er vaak in om snel de draad weer op te pakken. Het is echter opmerkelijk dat Korsgaard een bijna evolutionistische geschiedopvatting lijkt te hebben. Zo herkent hij bij Luther enkele ideeën die vooruitwijzen naar de negentiende-eeuwse, democratische vrijheidsrechten, en ziet hij

van de principes die ten grondslag lagen aan de invoering van het staatsburgerschap in 1776 een directe lijn gaan naar de invoering van de democratie in 1848. Alsof de etablering van de democratische rechtsstaat noodzakelijk eindpunt is van de ontwikkelingen op kerkelijk, maatschappelijk en politiek vlak. Zijn opvatting is des te opmerkelijker tegen de achtergrond van het door Foucault geïnspireerde strijdmotief. Niettemin verheft het werk zich tot een hoog niveau mede dankzij de methodologische benadering. En de wijze waarop Korsgaard er met *Kampen om folket* in geslaagd is om de ontwikkelingen in het denken over het volk te schetsen én deze analyse te verbinden met de politieke en maatschappelijke veranderingen is indrukwekkend.

*Nikolaj Bijleveld*, Rijksuniversiteit Groningen